

dr hab. Paweł Gut prof. USz
ul. Szarotki 8C/8
71-604 Szczecin
służbowy
Instytut Historyczny Uniwersytetu Szczecińskiego
Ul. Krakowska 71-79
71-017 Szczecin
oraz
Archiwum Państwowe w Szczecinie
Ul. św. Wojciecha 13
70-410 Szczecin

Recenzja dysertacji Pani mgr Jagody Jankowskiej, *Kształtowanie się polskiej sfragistyki państwowej w okresie 20-lecia międzywojennego. Przykład ziem byłego zaboru pruskiego*, Toruń 2025, 239ss.

I. Wybór tematu i koncepcja pracy

Recenzowana rozprawa doktorska stanowi pracę z zakresu sfragistyki. Podjęty temat kształtowanie się sfragistyki państwowej okresu II RP (1918–1939) na przykładzie dawnego zaboru pruskiego, a szczególnie województwa pomorskiego, czyli studium nad pieczęciami administracji i władz państwowych w XX wieku mieści się w jednym z nowych kierunków badań w tej dziedzinie nauki. Przed kilku laty ukazała się praca badacza łódzkiego Marka Adamczewskiego poświęcona sfragistyce władz państwowych i samorządowych okresu II RP z punktu widzenia prawa oraz heraldyki¹ i wydawać by się mogło, iż założony przez doktorantkę problem badawczy został już zrealizowany. Lecz w tym wypadku wskazana monografia stanowi punkt wyjścia dla młodej badaczki, która podjęła się z powodzeniem ustalenia prawideł działania norm prawa dotyczącego pieczęci i samego stosowania pieczęci w życiu codziennym i kulturze administracyjno-urzędniczej na szczeblu władz regionalnych i lokalnych oraz budowy systemu sfragistyki państwowej w II RP w codziennej praktyce.

Autorka postawiła dwa główne cele badawcze, pierwszy dotyczył ustalenia rzeczywistego procesu budowy systemu sfragistycznego w administracji publicznej w oparciu o wydawane normy i przepisy władz naczelných i centralnych. W drugiej kolejności zajęła się codziennym funkcjonowaniem pieczęci, przeanalizowała cykl życia pieczęci od powstania typariusza (w tym cech fizycznych budowy), stosowania w praktyce urzędniczej, aż po jego wycofanie związane ze zużyciem, wymianą, ale również ze złamaniem prawa (kradzież, zgubienie, fałszerstwo).

¹ M. Adamczewski, *Sfragistyka państwowa i samorządowa II Rzeczypospolitej Polskiej. Geneza niektórych rozwiązań prawnych*, Warszawa 2019.

Dysertacja stanowi studium przypadku, choć osadzonym na szerokim tle. Główną podstawę badania stanowi obszar województwa pomorskiego w latach 1920–1939, ale autorka również odwołuje się do własnych dociekań dotyczących innych województw będących do 1919/1922 częścią państwa niemieckiego/pruskiego, czyli poznańskiego i Śląska. Ponadto posiłkuje się egzemplami z innych regionów II RP, będących do 1918 roku pod zaborem rosyjskim czy austriackim. Podstawą do prowadzenia narracji była metoda analizy systemowej, a także z metod statystycznych analiza jakościowa materiału źródłowego.

Autorka z dużą starannością odpowiedziała na postawione pytania badawcze i ukazała faktyczne funkcjonowanie systemu sfragistycznego w administracji publicznej w Polsce międzywojennej XX wieku, zachodzące w nim zmiany i przekształcenia wynikające z wprowadzenia nowych przepisów (1919, 1927/1928) oraz korekty tych norm prawnych (1930, 1933, 1937/1938), które miały rzeczywisty wpływ na praktykę codzienną działania pieczęci w ramach zhierarchizowanej struktury. Doktorantka ustaliła – z czym należy się zgodzić – że państwowy system sfragistyczny składał się z elementów trzech systemów, a „rzeczywistość kancelaryjna nie zawsze była spójna z obowiązującym prawem” (s. 179). Wskazała również na długie trwanie, czyli inercję systemu, czy też jego części, gdy w ramach nowych norm prawnych np. z lat 1927–1928 jeszcze latami stosowano „stare pieczęcie”, a także na częste wykorzystywanie (trwanie) dawnych elementów pieczęci (np. wizerunek orła), mimo wprowadzenia nowych wzorów. Pani Mgr J. Jankowska przedstawiła również własne rozważania i ustalenia teoretyczne, m.in. definicje systemu sfragistycznego dla pieczęci współczesnych.

II. Konstrukcja pracy i jej treść

Dysertacja jest opracowaniem z zakresu sfragistyki, przedstawia rozwój systemu sfragistycznego władz administracyjnych w Polsce w okresie dwudziestolecia międzywojennego (1918–1939).

Praca została podzielona na 5 rozdziałów rzeczowych, z których część dzieli się również na podrozdziały. Ponadto rozprawę uzupełniają wstęp, zakończenie, 3 aneksy, bibliografia oraz spis ilustracji. Autorka we wstępie jasno wyjaśniła charakter opracowania, wskazała cele, omówiła metody badawcze, stan badań, bazę źródłową i literaturę. W rozdziale pierwszym przedstawiła założenia teoretyczne, tak zakresu zastosowanych metod badawczych (analiza systemowa), jak też samej sfragistyki, w tym wyjaśnienie pojęcia system sfragistyczny. W kolejnej części pracy doktorantka zajęła się problemem prawa

sfragistycznego i jego stosowania na szczeblu centralnym. W kolejnych trzech podrozdziałach omówiła wspomniane aspekty wskazując na budowę systemu sfragistyki państwowej na podstawie przepisów władz centralnych, praktyki oraz przepisów wykonawczych i uściślających.

W trzeciej części dysertacji Pani mgr J. Jankowska przeanalizowała problem początku, i rozwoju systemu sfragistycznego w aspekcie regionalnym na przykładzie tytułowych ziem dawnego zaboru pruskiego. Podstawą rozważań były pieczęcie administracji województwa pomorskiego poczynając od urzędu wojewódzkiego po urzędy gminne i miejskie, a także urzędy administracji specjalnej. W kolejnym, czwartym rozdziale podzielonym na trzy podrozdziały zanalizowany został cykl życia pieczęci w oparciu o system sfragistyczny Pomorskiego Urzędu Wojewódzkiego w Toruniu. Doktorantka zanalizowała wspomniany system, dalej zajęła się codziennym użyciem pieczęci w czynnościach urzędowych, a następnie przeszła do problemu „zaburzenia życia pieczęci”, czyli zgubienia, kradzieży czy fałszerstwa.

Ostatni z rozdziałów poświęcony został końcowi pieczęci, np. zużyciu pieczęci, wymianie na nowe, ale też końcowi systemu sfragistycznego spowodowanego agresją Niemiec hitlerowskich na państwo polskie we wrześniu 1939 roku.

Zakończenie dysertacji stanowi bardzo rozbudowany passus zestawiający wnioski wyciągnięte przez doktorantkę w trakcie procesu badawczego opisanego w kolejnych rozdziałach.

Zamieszczone aneksy stanowią element uzupełniający narrację dysertacji. Są to edycje dokumentów źródłowych, m.in. niepublikowane zarządzenia o pieczęciach, do których odwołuje się doktorantka w pracy, dalej w aneksie drugim zebrała egzemplarze pieczęci obejmujących kolejne systemy sfragistyczne (Rady Regencyjnej, ustawy 1919 roku, rozporządzenia 1927 roku). Trzeci z aneksów, również ilustracyjny zawiera wzory pieczęci produkowanych przez Mennicę Państwową oraz wizerunek produktu tego zakładu – tłok pieczęci urzędowej, a także znaki – symbole grawerowane (numer serii, numer tłoka, sygnet zakładu) na tymże typariuszu. Aneksy stanowią istotną wartość źródłową, a także ilustracyjną – objaśniającą dla narracji dysertacji.

Omówiona konstrukcja rozdziałów posiada jednak pewną asymetrię. Rozdział pierwszy, trzeci i piąty stanowią jeden ciąg narracyjny, gdy pozostałe części dzielą się na podrozdziały. Wzbudzać może to dysonans w odbiorze dysertacji. Proponowałbym, aby w rozdziale pierwszym narrację podzielić na dwie formalne części (podrozdziały), np. 1.1. Definicja analizy systemowej oraz 1.2. Pojęcie systemu sfragistycznego.

Ponadto autorka jednak dla lepszego obrazu powinna dodać passus o podziale administracyjnym i strukturze administracji w II RP, ze szczególnym wskazaniem na województwa zachodnie, zwłaszcza pomorskie. Taki niewielki podrozdział (5–6 stron) np. w rozdziale pierwszym (np. 1.3. Podział administracyjny i administracja terenowa II RP) wyjaśniłby czytelnikowi struktury władz różnego szczebla, którzy pojawiają się jako dysponenci pieczęci w kolejnych rozdziałach opracowania. W tekście czytelnik odnajdzie co prawda fragmenty informacji na ten temat, lecz taki komplementarny podrozdział stanowiłby dobry wstęp do narracji o pieczęciach, choćby rozjaśnił problem reformy gminnej na podstawie ustawy scaleniowej z 1933 roku (powstanie gmin wielowioskowych, likwidacja okręgów dworskich itd.).

Być może również doktorantka mogłaby dokonać wewnętrznego podziału rozdziałów trzeciego i piątego.

Na koniec tej części recenzji nasuwa się uwaga dotycząca uszeregowania punktów w części „Bibliografia”. Zwykle w monografiach dzieli się ją na: „archiwalia”, „źródła drukowane” i „literatura”. W ramach punktu „źródła drukowane” zamieszcza się wykaz aktów prawnych, czy publikatorów urzędowych, ale także inne publikowane materiały źródłowe (patrz niżej).

III. Baza źródłowa i literatura

Podstawę źródłową badań przeprowadzonych przez Panią mgr J. Jankowską stanowią materiały archiwalne oraz drukowane akty normatywne (ustawy, rozporządzenia, zarządzenia itd.). W tym pierwszym zakresie badaczka objęła kwerendą właściwe dla epoki placówki przechowujące zasób archiwalny: Archiwum Akt Nowych w Warszawie, archiwa państwowe w Bydgoszczy (wraz z oddziałem w Inowrocławiu), Katowicach, Łodzi, Poznaniu oraz Toruniu. Ponadto wykorzystwała również zbiór sfragistyczny Geheimes Staatsarchiv PK w Berlinie-Dahlem. Łącznie wykorzystwała 76 jednostek archiwalnych z kilkunastu zespołów i zbiorów archiwalnych. Tak szeroką kwerendę, biorąc pod uwagę, iż w wykazie bibliograficznym umieszczone zostały tylko archiwalia mające odzwierciedlenie w narracji, uznać za duży wysiłek poszukiwawczy/badawczy.

Równie szeroką bazę źródłową stanowią wyszczególnione w opracowaniu akty prawne i normatywy publikowane w Dzienniku Ustaw, Monitorze Polskim i dziennikach urzędowych ministerialnych i wojewódzkich. Wg oceny recenzenta autorka dotarła do wszystkich drukowanych aktów prawnych dotyczących tematu rozprawy doktorskiej. Na uznanie zasługuje również wykorzystanie źródeł obcojęzycznych dotyczących sfragistyki

urzędowej dawnego państwa pruskiego, którego fragmentem była zachodnia część odrodzonego w 1918 roku państwa polskiego (województwa pomorskie, poznańskie, śląskie).

Wykaz literatury obejmuje przeszło 130 opracowań monograficznych, artykułów i przyczynków, tak opublikowanych współcześnie, jak też stanowiących naukową literaturę do przedmiotu rozprawy.

Zestawienie literatury przedmiotu jest kompletne do omawianego tematu, choć doktorantka mogłaby wykorzystać w rozprawie jeszcze opracowania, zwłaszcza dla napisania brakującego passusu o podziale terytorialnym i strukturze administracyjnej:

Anna Tarnowska, *Z dziejów unifikacji administracji II Rzeczypospolitej. Rola przepisów pruskich*, Toruń 2012.

Stanisław Salmonowicz, *Podziały terytorialne i organizacja administracji w województwie pomorskim (1920–1939)*, [w:] *Historia Pomorza, t. V, Województwo pomorskie i Wolne Miasto Gdańsk. Część 1. Ustrój, społeczeństwo i gospodarka*, red. Szczepan Wierchosławski, Przemysław Olstowski, Toruń 2015, s. 70–87.

Marian Kallas, *Województwo w Drugiej Rzeczypospolitej: z dziejów podziałów terytorialnych w latach 1919–1939*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici. Nauki Humanistyczno-Społeczne. Historia” 1997, z. 30, s. 145–161.

Hubert Izdebski, *Samorząd terytorialny w II Rzeczypospolitej* [w:] *Samorząd terytorialny. Zagadnienia prawne i administracyjne*, red. A. Piekara, Z. Niewiadomski, Warszawa 1998, s. 139–158.

Mariusz Kotulski, *Samorząd terytorialny w dwudziestoleciu międzywojennym*, „Acta Universitatis Wratislaviensis” No 3888 Prawo CCCXXVII, Wrocław 2019 s. 129–153.

Wojciech Wytrązek, *Samorząd terytorialny w XX wieku w Polsce*, Lublin 2009.

Poza tym do punktu „źródeł drukowanych” w bibliografii przesunąłby ze spisu literatury kilka pozycji mających znamiona materiału źródłowego niż opracowania:

Czem powodowałem się przy projektowaniu obecnego godła państwowego. Wywiad z prof. Zygmuntem Kamińskim, „Sztuka Złotnicza, Zegarmistrzowska, Jubilerska i Rytownicza: 1928, nr 4, s. 56.

Dział Urzędowy. Protokół posiedzeń VI-ej sesji Rady Archiwalnej w dn. 19 i 20 grudnia 1928 r., „Archeion”, 1929, t. 5, s. 19–20.

Dział Urzędowy. Protokół posiedzeń VII-ej Sesji Rady Archiwalnej w dn. 28–29 marca 1930 r., „Archeion”, 1930, t. 8, s. 25.

Godło i barwy Rzeczypospolitej Polskiej, rysunki Z. Czaykowski, tekst S. Łoza, Warszawa 1921.

Graficy o Orle Polskim, „Grafika Polska”, 1927, z. 3, s. 10–16.

Łoza Stanisław, *Orzeł Polski*, „Grafika Polska”, 1927, z. 3, s. 2–9.

Sprawozdanie – Mennica Państwowa w Warszawie, Warszawa 1935, 113ss.

IV. Uwagi

Z uwag ogólnych wskazać można dwa problemy. Pierwszy to pytanie, czy może w tytule nie należałoby dodać jednak dookreślenia „XX wieku” na końcu pierwszego zadania. Doprecyzowałoby to czytelnikowi zakres chronologiczny pracy.

Drugi odnosi się do umieszczania w przypisach oraz bibliografii linków do źródeł drukowanych, a także części literatury publikowanych w serwisach internetowych bibliotek cyfrowych czy systemie aktów prawnych Sejmu RP – ISAP. Te pozycje są materiałem drukowanym, występują najczęściej w kilkudziesięciu a nawet kilku tysiącach egzemplarzy i generalnie można je pozyskać do pracy badawczej z różnych zbiorów i zapis każdorazowo linku jest zbędny. Czy nie właściwa byłaby ogólna informacja w przypisie przy omówieniu we wstępie źródeł czy literatury, że część z nich jest opublikowana w tych serwisach internetowych.

Z uwag szczegółowych:

s. 46, zdanie do przypisu 46. „...czyli wg ISAP 28 czerwca 1928 r. Raczej bym odniósł to do Dziennika Ustaw opublikowanego 18 czerwca 1928 r., niż do serwisu publikacji aktów prawnych Sejmu RP – ISAP.

s. 53, akapit 1 od góry – passus dotyczący Ministerstwa b. Dzielnicy Pruskiej i jego zakresu działania. Na jego końcu przydałby się przypis z odwołaniem do opracowania/opracowań poświęconych powstaniu i działalności tego urzędu.

s. 90 przypis 6 oraz opis ilustracji 15 – w opisie bibliograficznym podane jest archiwum (AP Bydgoszcz) oraz sygnatura tomu akt (sygn. 15), ale brak nazwy/skrótu nazwy zespołu.

s. 103 przypis 38 – jak wyżej.

s. 105 akapit 1 wers 1 – data roczna winna być 1938, a nie 1928.

V. Konkluzja

Recenzowana dysertacja stanowi studium z zakresu sfragistyki, ale również i aktoznawstwa. Autorka zajęła się szeroko pojętą sfragistyką urzędową badając na podstawie materiałów archiwalnych jak w rzeczywistości kształtował się system sfragistyczny w administracji państwowej i samorządowej w ciągu istnienia II RP.

Resumując stwierdzić należy, iż Pani mgr Jagoda Jankowska przedstawiła dojrzałą naukowo rozprawę doktorską. W ramach podjętych studiów ukazała kompleksowo badany problem, przedstawiła go na szerokim tle wykorzystując bogatą bazę źródłową i literaturową. Ponadto autorka wykazała się w trakcie prowadzonych studiów znajomością teorii i metodologii badań naukowych, praca stanowi nie tylko opracowanie analityczne, ale doktorantka dokonuje syntezy i stawia celne generalizujące wnioski.

Po lekturze stwierdzam, iż przedstawiona rozprawa doktorska jest samodzielnym i oryginalnym opracowaniem naukowym. Dlatego też uważam, iż recenzowana dysertacja Pani mgr Jagody Jankowskiej wypełnia całkowicie wymogi Ustawy z dnia 18 lipca 2018 roku Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (art. 187 ust.1-3). Z tego też względu wnioskuję o dopuszczenie autorki do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Szczecin, 5 czerwca 2025 r.

dr hab. Paweł Gut, prof. USz

